

УДК 65.011.1(477) «1920-1939»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.25>

РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ТА ДОБРОБУТІ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Савченко Ольга,*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії,**музеєзнавства та культурної спадщини**Національного університету «Львівська політехніка»**ORCID ID: 0000-0002-6172-1931*

У статті висвітлено значення кооперації у житті українського населення, вплив кооперації, як координуючого органу на підвищення економічного добробуту та консолідації української нації в умовах перебування у складі чужоземної держави. Зроблено спробу з'ясувати та визначити соціально-економічне буття українського народу. Також показано політику польської влади щодо українського кооперативного руху, порушено питання розвитку східногалицького аграрного сектору у 20–30-ті роки ХХ ст., в той час коли український народ, в основному селянство, знаходив у кооперації могутню зброю для оборони свого права на існування.

Мета роботи – виявити на основі аналізу архівних матеріалів та опублікованих праць роль та значення української кооперації для населення в Східній Галичині, здійснити порівняльний аналіз соціально-економічних умов життя українського і польського населення у міжвоєнний період. Застосовано хронологічний, статистико-аналітичний методи дослідження, методи періодизації та класифікації, які базуються на пріоритеті документальних фактів і дозволили з'ясувати значення кооперативного руху для українського тогочасного суспільства. В той момент кооперація розвивалася і ставала першорядним чинником народної освіти, громадянського самоствердження та рушійною силою виходу українського народу з господарського занепаду.

Ключові слова: українська кооперація, українське населення, суспільно-промислова продукція, економічна організація, господарство, кооперативне товариство, кооперативний спосіб виробництва.

Savchenko Olga. The role of cooperation in economic development and welfare of the population in Eastern Galicia in the first half of the twentieth century

The article highlights the importance of Ukrainian cooperation in the life of the Ukrainian population, the impact of cooperation as a coordinating body to increase economic prosperity and consolidation of the Ukrainian nation in terms of being part of a foreign state. An attempt has been made to clarify and determine the socio-economic existence of the Ukrainian people. The policy of the Polish government towards the Ukrainian cooperative movement is also shown, the development of the East Galician agricultural sector in the 1920s and 1930s was raised, while the Ukrainian people, mostly peasants, found powerful weapons in the cooperative to defend their right to exist.

The aim of the work is to identify the role and significance of Ukrainian cooperation for the population in Eastern Galicia on the basis of analysis of archival materials and published works, to make a comparative analysis of socio-economic living conditions of Ukrainian and Polish population in the interwar period. Chronological, statistical-analytical research methods, periodization and classification methods were used, which are based on the priority of documentary facts and allowed to clarify the importance of the cooperative movement for the Ukrainian society of that time. At that time, cooperation was developing and becoming a primary factor in public education, civic self-affirmation and the driving force of the Ukrainian people out of economic decline.

Key words: Ukrainian cooperation, Ukrainian population, social and industrial products, economic organization, economy, cooperative society, cooperative method of production.

Важливим елементом у даному комплексі проблем є вивчення історії української кооперації, яка розвивалася в контексті світових економічних трансформацій та стала не лише типом виробництва чи формою господарювання, а також економічно обумовленою ідеологією формування заможного, конкурентноспроможного й освіченого національного виробника.

Перш за все важливо охарактеризувати власне саму кооперацію, як чинник поступу до добробуту населення. Успіхи української кооперації в досліджуваній період були не зовсім задовільними. Кооперація тільки починала проникати в глибину економічних потреб населення, охоплювала й задовольняла їх незначною мірою. Зі зростанням кооперативної свідомості населення кооперативна організація поширювала та поглиблювала сферу своєї діяльності. Український кооперативний рух від своїх початків прагнув захистити інтереси загалу без огляду на політичні або релігійні погляди, добро загалу було понад приватні інтереси.

Кооперація розвивалася і закріпилася, не зважаючи на війну та кризу завдяки справедливості своїх засад і раціоналізації своїх метод, вона впевнено об'єднувала трудові маси у кооперативних

підприємствах. Економічною метою було створення власної фінансово-кредитної системи, яка була б основою складовою функціонування кооперативів. Духовною стороною було утворення господарсько сильної, передусім віруючої у свої власні сили нації.

Основою рисою кооперації було задоволення потреб суспільства, а не індивідуальні користі. Кооперація вчила добиватись своїх прав і здобувати все власними силами.

Кооперація й кооперативний рух мали дві сторінки. Одна сторінка – це велика ідея перебудови господарського життя, а разом з тим зміна суспільного становища народу. Друга сторінка кооперації – це практична робота, яка прагнула відмежувати споживачів від спекулянтів-приватників, посередників та торговців. Кооперація розпочала свою бурхливу діяльність тоді, коли приватні підприємці дійшли вже до високого ступеня розвитку. Приватний промисел підтримувала держава, тим часом кооперація мусила поборювати всі перешкоди й труднощі власними силами. Але досвід наочно показав, що не зважаючи на протистояння з обставинами, кооперативний рух все ж таки зумів організувати економічний прогрес.

В першій половині XIX століття опали кайдани особистого поневолення селянської маси. Власне виробництво, спільний збут, спільна переробка продуктів дрібного господарства, на спільній ощадності організованого готівкового селянського та міщанського кредиту, спільний закуп сировини та організація робочих місць і рідна суспільно-промислова продукція – це були форми оборони нації перед спекуляцією та економічним застоєм.

Економічне становище українського населення на початку XX століття було практично та межі занепаду, проте кооперативний рух став для суспільства основною складовою до покращення умов життя.

У передвоєнний час час було започатковано діяльність організованої української кооперації: діяли кредитні кооперативи на чолі з Краєвим Союзом Кредитовим у Львові (1898 року), і з торговельних кооперативів функціонувала Народна Торгівля у Львові (від 1883 року) з філіями в краї та низовими спілками-споживачами по містах. До цієї початкової організації українських кооперативів перед світовою війною приєдналися ще Маслосоюз у Стрию та Союз збуту худоби у Львові, які робили перші кроки у своїй діяльності, а Союз рілничих спілок для загального закупу і збуту рілничих продуктів у Львові ще не був організований.

На початку 1920 року української кооперативної організації практично не існувало. Більшість споживчих кооперативів, молочарські кооперативи та майже всі виробничі були цілком знищені під час війни. Знецінення грошей на довгий час позбавило найбільшу кількісну кредитну кооперацію будь-яких підстав для віднови її діяльності [1, с. 322].

Від другої половини 1921 року розпочалася жвава пропаганда створення кооперативів. Старі кооперативи реорганізовували в господарсько-споживчі, на такі переходили й деякі кредитні, бо цілковитий ризик грошової системи не дозволяв їм відновлювати своєї ощадно-позичкової діяльності.

Західноукраїнський кооперативний рух між двома світовими війнами зумів корисно спрямувати численну молодь, яка не з власної вини не закінчила чи перервала своє навчання. Приєднана до кооперації, натхнена її ідеалами й добрим прикладом корисної праці для народу, молодь активно працювала в цьому руслі. З неї постали цінні кадри сільської й міської фахової інтелігенції, практичної й ідейно-відданої громадській економічній організації, яка дала змогу віднайти в ній мету життя, особисте забезпечення й повагу й вагу в суспільстві.

Східна Галичина в той час перебувала в складі Речі Посполитої. Українці зазнавали соціального та національного гноблення, розвиток промисловості був штучно загальмований, сільське господарство деградувало. Землею володіли польські поміщики та церква. Важкі соціальні умови життя українських селян посилювалися національно-політичним безправ'ям, занепадом національної культури. Шукаючи порятунку, тисячі галичан емігрували до Канади, США, Бразилії, Аргентини та інших країн. У 1919–1939 рр. із Західної України виїхало 175 тис. українців. [2].

Головними засадами кооперативного руху стали: добровільне членство і демократичний устрій, господарське право, свобода розвитку й кооперативне виховання та освіта. Українські кооперативи були громадськими установами, які єднали і гуртували народ до гармонійного співіснування, а кооперація стала єдиною формою економічної загально-народної організації.

Український народ, в основному селянство, знаходив у кооперації могутню зброю для оборони свого права на існування. Кооперація, через уникнення посередництва, розбудову власного промислу і кредиту, скріплювала організм цілого народу, надаючи йому засоби для культурного, національного та соціального піднесення. Спільна ідея гуртувала українське суспільство, стимулювала до праці для загального добра.

Під час дискусії щодо бюджету Польщі на 1936/37 рік на засіданні сенату О. Луцький виголосив промову на тему польської державної економічної політики та українських потреб. Цікавими є цифри,

що показують велику різницю щодо трактування польськими державними чинниками показників західних польських земель і східних, тобто українських. Добування таких важливих матеріалів як кам'яне вугілля, кокс, залізо, сталь та цинк було сконцентроване в західних воєводствах Польщі. На цьому самому терені зосереджувалося понад 80% виробництва цукру, цементу, солі, виробів металевого, електротехнічного, текстильного та паперового промислу, вапна та цегли. Функціонувало понад 80% газових та водних свердловин, працювали механічні пекарні, була найкраще розвинена мережа залізниць і трамваїв, існувало понад 80% друкарень, культурних та оздоровчих закладів. У цій частині Польщі реалізували майже 70% внутрішнього виробництва цукру, 67% тютюну, 64% сірників, 93% електричної енергії, 80% штучних погноїв та хліборобних машин, понад 80% заліза та понад 95% кави та чаю.

Однак у той час існувала так названа друга Польща, не відокремлена митним муром. Це були центральні та східні воєводства. Вони потребували взаємного товарного обміну, мусили брати участь у будівельних кредитах та державних інвестиціях, експертній допомозі.

15 жовтня 1936 року у Львові в залі «Української бесіди» зібралися представники церкви, центральних та культурно-освітніх установ, наукових і господарсько-кооперативних та економічно-фінансових установ, професійних організацій, інтелігенції, міщанства й робітництва, щоб виступити на захист українського селянина та протестувати проти колонізації українських земель.

В той час промисел був найважчим, зате найінтенсивнішим засобом наближення кооперативної організації до її мети. Потреба більших обігових фондів на інвестиції та виробництво, труднощі в налагодженні збуту виробів – це найважчі перешкоди, які треба було поборювати в розбудові промислової ділянки. Програма кооперації передбачала три ступені розвитку. Перший – це торговельна діяльність. Кооперативні товариства об'єднувалися в союзи для того, щоб проводити гуртові закупівлі. Другий – це промислова діяльність. Це виробництво тих товарів, які мали гарантований збут. Третій ступінь – землеробська діяльність.

Якщо поділити самостійні виробничі кооперативи на дві групи, то можна побачити наступне: у першій групі кооперативи організували власне виробництво на засадах найманої праці. У другій члени кооперативів працювали самі. Самостійних виробничих кооперативів, організованих на основі найманої праці, було 19, зокрема, у Львові: «Суспільний Промисел», «Продукція», «Золотий Колос», «Комета», «Пласт», «Труд», у Тернополі – «Будучність», у Перемишлі – «М'ясозбут», «Труд», у Видині – «Віднова», у Войничеві – «Відбудова», у Стрию – «Труд», у Заваліє – «Млин», у Синевідську Вижньому – «Промисел», у Плаучі Великій – «Рідний промисел». Ці кооперативи постали не тільки з метою розбудови українського кооперативного промислу, а швидше для розбудови нових засобів праці. Вони об'єднували 2 447 членів, на один кооператив припадало 153 члени. Наприклад, у 1936 році на один кооператив припадало 175 членів. Власні фонди становили 521 215 злотих, інші – 558 995 злотих. Порівняно з 1935 роком власні фонди зросли на 20%, чужі – на 76%. Як правило, кооператив мав власних фондів у 1937 році 37 396 злотих, чужих – 34 936 зл. Між вищепереліченими кооперативами було два велетні кооперативного промислу, а саме «Будучність» у Тернополі та «Суспільний Промисел» у Львові. Без цих двох великих промислових кооперативів, власні фонди інших промислових кооперативів представлялися дещо скромніше, а саме: власні фонди – 6 775 зл., позичені – 15 343 зл. Балансові надлишки всіх промислових кооперативів становили за 1937 рік 83 992 зл., а витрати – 6 864 зл. Торги всіх виробничих кооперативів становили в 1935 році 1 899 701 зл., у 1936 році – 2 601 370 зл., а у 1937 році – 2 965 14 зл. Зростання торгів у 1936 році у порівняно з 1935 роком становило 37%, а в 1937 році порівняно з 1936 – 14%. Власними виробами один кооператив у 1936 році вторгував на 162 585 зл., а в 1937 році 185 357 зл. Без кооперативів «Будучність» та «Суспільний Промисел» упродовж року торг промислових кооперативів становив у 1936 році 63 953 зл., а в 1937 році – 61 760 зл. Отже, спостерігаємо зниження торгів на 3,4% порівняно з 1936 роком. [3].

Протягом 1924–1926 рр. було здійснено реорганізацію передвоєнних центральних кооперативних союзів, відбулося розмежування їхньої діяльності, а також координація їхньої співпраці [1, с. 327]. На їхній базі було створено: Центросоюз – центральний союз повітових союзів – головна кооперативна установа закупівельно-збутової кооперації; «Маслосоюз» – крайовий союз молочарських кооперативів; «Народна торгівля» – центральна установа міських споживчих кооперативів; «Центробанк» – крайова спілка кредитної кооперації. Такою оформилася організаційна структура української кооперації в Галичині, очолювана РСУК. Ця система проіснувала до початку II-ї Світової війни.

Кооперація заохочувала селян до ефективнішого ведення господарства, мобілізації капіталів для боротьби з фінансовою нестабільністю. Вагомою заслугою кооператорів було переконання населення купувати товари в кредит, що стало головною причиною боротьби з боргами. У більшості випадків українські кооперативи були громадськими установами, які заохочували до масового членства, скликали часті збори своїх членів, де обговорювали спільні справи своїх установ. [4]. Незважаючи

на територіальне обмеження діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів до трьох східно-галицьких воєводств, а також виключенням з-під ревізійної компетенції РСУК деяких типів кооперативів, кооперація показувала дальше чисельне зростання. Обмеження настали у 1934 році. На початку 1934 року РСУК об'єднував 3 194 кооперативів, а на кінець року – 2 941, отже, на 253 одиниці менше. На кінець 1935 року РСУК об'єднував 3013 кооперативів, більше від попереднього року на 72, а на кінець 1936 року приріст становив 2,8%, тобто 84 одиниці. Із поодиноких груп союзних кооперативів найбільший відсотковий приріст показували районні молочарні. На початку 1936 року їх було 128, протягом року кількість збільшилася на 10. На другому місці стоять кредитові кооперативи системи Райфайзена. На початку 1936 року їх було 445, засновано 23 нових, приріст становив 5%. Чисельно найбільший приріст був у групі кооперативів для закупу та збуту, а саме 50 одиниць, тобто 2,4%. Головна маса союзних кооперативів припадала на групу кооперативів для закупівлі та збуту I ступеня. Їх було 2115, що становило 70% від усіх кооперативів. Слабо була представлена міська споживча кооперація, яка налічувала лише всього 21 одиницю, що становило 4% від загалу. Друга група міських кооперативів для задоволення різних потреб споживачів налічувала 56 одиниць – 1,8% від загалу, серед них найбільше було видавничих кооперативів. Районні молочарні в кількості 138 становили 4,5% від загалу. Проте виробничих кооперативів сільськогосподарського характеру формально існувало лише 6, між ними тільки один засвідчував розвиток. Взагалі кооперація серед міського населення розвивалася важче, ніж серед сільського через специфічне становище українського етносу у містах. [5]. На кінець 1926 року кооперація Польщі об'єднувала 1 917 347 членів. Якщо це число означити як 100 та розділити на поодинокі національно-кооперативні групи, то на польську групу припадало з однієї сотні 77,2, а на українську – 10,3 одиниці. На кінець 1936 року уся кооперація Польщі об'єднувала 2 803 606 установ. Якщо мизнову означимо як 100, то на членів польської групи кооперативів припадає 71,5, а на членів української групи – 21,3 одиниць. Статистика кооперативів Польщі подає за 1926 рік 6 789 усіх кооперативів. З цього числа 61,3% припадало на кооперативи, об'єднані в польських союзах 59,6%, а на українські кооперативи 28%. Частки членів становили у 1926 році у всіх розглянутих кооперативах 39 137 000 злотих. Із цього припадало в польських кооперативах на 1 кооператив – 6 623 злотих, а на 1 український кооператив – тільки 1 027 зл., на одного члена в групі польських кооперативів припадало 18,6 зл., а в групі українських кооперативів – лише 7,3 зл. Через десять років, у 1936 році удільний капітал на 1 кооператив польської групи становив 12 860 злотих, на одного члена – 43,9 злотих, тим часом на один український кооператив – 1 511 зл., на одного члена в українських кооперативах – 9,7 зл. Запасний фонд у 1926 році (загальне число 38 817 000 зл.) становив на один кооператив у польських союзах – 7 026 зл., а на 1 члена в цій групі кооперативів – 19 злотих, натомість в українських кооперативах на 1 кооператив – 1 403 зл., на 1 члена – 10 злотих. Через 10 років, у 1936 році, запасний фонд усіх кооперативів Польщі становив уже 115 025 000 злотих, а з цього на 1 кооператив у польських союзах припадало 11 800 злотих і на одного члена в цій групі кооперативів 40,2 злотих. На один український кооператив припадало лише 1 662 злотих та на одного члена українського кооперативу тільки 19 злотих. Із цього порівняння виходить: у 1926–1936 роках в українську кооперацію вступало більше членів та утворювалось більше кооперативів, ніж у польській кооперації; натомість у польській кооперації краще проведено збірку уділів, бо впродовж 10 років уділ члена зростав у польській кооперації на 135%, а в українських кооперативах тільки на 33%; запасний фонд на 1 члена в польських кооперативах зріс тоді на понад 100%, а на одного члена в українських кооперативах – менше ніж на 100%. Українська кооперація перевищувала польську в кооперативному вихованні, а також у господарюванні (високі запасні фонди за значно менших уділів) [6].

Споживчі кооперативи, як торговельне підприємство, були одними з численних подібних гуртівень, кожен у своєму місті. Основною частиною були єврейські гуртівні – як єдині місця праці їхніх власників. І тому міські кооперативи мусили з ними боротися за власне існування та розвиток. Сам український характер гасла «Свій до свого по своє» давав деяку моральну перевагу українському клієнтові. Щодо матеріальної переваги, то це мали бути потужні суми торгів, які боролися з конкурентами всіма засобами господарських змагань. Ці засоби були зброєю, яка вирішувала перемогу в торговельному змаганні, і зводилися до трьох головних чинників, а саме: найбільша конкурентна здатність, фаховість працівників та реклама своєї продукції, тобто, якісний товар та низькі ціни, які не мали бути вищими від місцевих ринкових. Щоб дати можливість міським кооперативам боротися якістю та цінами із сильною чужою конкуренцією по містах, було надано можливість купувати товари на рівні з повітовими союзами кооперативів та складами «Народної Торгівлі» за гуртовими цінами, безпосередньо в «Народній Торгівлі». Було зрозуміло, що ті міські кооперативи, котрі цим користалися, успішно боролися з конкуренцією на місці й торговельно розвивалися. Як виглядала закупівля міських

кооперативів, ілюструє статистика РСУК за 1934 рік: загальна сума закупівель – 3 610 000 злотих; із цього закуплено товарів у кооперативних установах на 1 190 000 злотих, це близько 30%, у тому числі в «Народній Торгівлі» – на 397 750 злотих (11%). Решта суми закупівель – 2 420 000 зл. припадала частково на закупівлі у членів кооперативів та в монопольних гуртівнях, проте більшу частину суми становили закупівлі у приватних купців. Статистика «Народної Торгівлі» засвідчує такі суми торгів із міських кооператив у роках: 1930 р. – 28 МК – 392 400 зл., 1931 р. – 34 МК – 539 000 зл., 1932 р. – 36 МК – 516 000 зл., 1933 р. – 47 МК – 400 000 зл., 1934 р. – 65 МК – 371 000 зл., 1935 р. – 74 МК – 341 000 зл. Якщо відстежити відсоток закупівель у «Народній Торгівлі» поодиноких груп міських кооперативів, то побачимо, що в торговельних зв'язках зі своєю централею найслабшими були кооперативи з ІУ групи, майже всі інші кооперативи з ІІІ групи купували в «Народній Торгівлі» товари, але їхній відсоток закупівлі був дуже різний та нерівномірний, а в більшості міських кооперативів малий. Багато міських кооперативів купували вироби українського та чужого промислу не через свою гуртівню, а безпосередньо в інших виробників або в їхніх посередників, чим і роздвібували закупівельну силу міської споживчої кооперації, тобто за меншої закупівлі давали менший прибуток. Із вищенаведеного бачимо, що торговельні взаємостосунки міських кооперативів з їхньою надбудовою не були задовільними, від чого зазнавали збитків не лише «Народна Торгівля», як основна гуртівня, а й міські кооперативи, та знижувалася їхня конкурентна здатність [7].

До прикладу, проаналізуємо ціни на пшеницю та муку за регіонами:

1936	Пшениця			Жито		
	Варшава	Познань	Львів	Варшава	Познань	Львів
Січень	20	17,63	17,50	12,38	12,50	12,50
Лютий	19 87	18,25	17,12	12,38	12,35	11,75
Березень	21,12	19,50	18,38	13,32	13,28	11,90
Квітень	21,50	20,31	19,37	13,94	14,88	12,75
Травень	23,25	22,43	20,50	15,32	15,38	13,70
Червень	23,75	22,13	21,55	15,13	14,63	13,65
Липень	19,50	19,0	18,50	13,38	13,57	11,50
Серпень	21,50	20,25	19,37	14,25	14,04	13,24
Вересень	23,37	22,53	20,77	15,25	14,38	14,35
Жовтень	27,75	27,75	23	19,50	18,75	18,50

Спостерігаємо велику різницю цін у злотих, яку отримували хлібороби за збіжжя та яку платив споживач за борошно чи хліб. Ця різниця цін становила на житній хліб у вересні 1928 року 33,3%, а у 1936 році – 57,8%, на пшеничному борошні ця різниця становила у вересні 1928 року 62,1%, а у вересні 1936 року – 72%.

Отже, українська кооперація назначила певну мету – створити свою, незалежну економіку, яка б першочергово служила потребам народу, тобто інтересам своїх споживачів.

Кооперативний рух, розростаючись серед широких народних мас та змагаючись за свої подальші досягнення, зустрів на своєму шляху не одну перешкоду, — це культурну неосвіченість широких верств населення до сприйняття кооперативної ідеї та до її практичного введення в життя, загальний економічний стан, політичні моменти, нарешті національні і, навіть, природні риси і особливості народу – все це рішуче впливало на силу самої кооперації, на її зміст та обсяг. Проте, не зважаючи на це українська кооперація виконала своє завдання. Вона глибоко вкорінилася в суспільстві та функціонувала за основними принципами демократії: інстинкту суспільної самодопомоги, солідарності та активності народної маси.

Література:

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк : Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
2. Макачук С. Динаміка української еміграції із Західної України в 20–30 рр. ХХ ст. *Українська еміграція. Історія і сучасність*. Львів, 1996. С. 119.
3. Короткий огляд промислової діяльності наших кооперативів за 1937 діловий рік. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1938. Ч. 48. С. 4–5.
4. Старосольський В., Коберський К. Кооперація як чинник поступу. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1936. Ч. 18. С. 2–3.
5. Наша кооперація (Чисельний стан союзних кооперативів на 31.12.1936 р.). *Господарсько-кооперативний часопис*. 1937. Ч. 1–2. С. 4.
6. Темпо розвитку української кооперації 1926–1936. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1939. Ч. 3. С. 1.
7. Передумови розвою міської споживчої кооперації. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1936. Ч. 27–28. С. 7–8.